

בס"ד חודש אייר תשס"ד

לכבוד הרב הגאון שלמה מילר שליט"א

הראוני מכתבו לר' מנדל זינגר, שבו הביע את דעתו אודות התכלת מחלזון ה"מורקס", והנני להעיר על דבריו כדרכה של תורה.

בענין מה שהקשה, שאין שום דרך להבחין בין קלא אילן לבין התכלת שעושים ממין "מורקס", ובגמרא מבואר שיש דרך להבחין ביניהם. קושיא זו, נתקשתי בה בתחילת דרכי בתכלת לפני כעשרים שנה, ופניתי בשאלה זו לפרופ' אלסנר המנוח – כימאי מומחה לצביעת טקסטיל. הוא הסביר לי, שלמרות שאין שום הבדל בין הצבענים עצמם, יש הבדל בין חומרי הלוואי שבכל אחד מהם. היום, אחרי הנסיון הרב שרכשנו בצביעת התכלת, אני יודע, שהתוצאות תלויות, לא רק בחומר שמשתמשים בו, אלא גם בדרך שעושים את הצביעה. מנין לנו שהבדיקה המוזכרת בגמרא אמורה להבחין דווקא בין הצבענים עצמם, אולי הבדיקה אמורה לבדוק את איכות הקשר בין הצבען לצמר, ואולי הזייפנים דאז לא יכלו להגיע בקלא אילן לאותה איכות של המומחים בצביעת התכלת! יתרה מזו, באמת גם הצבענים עצמם שונים הם באופן כימי. התכלת שעושים מ"מורקס", גם כאשר משנים אותה לגוון כחול ממש – גוון של קלא אילן, יש בו עדיין כמות גדולה של צבענים שלא נמצאים בקלא אילן – "די-ברומו-אינדיגוטין" ו"מונו-ברומו-אינדיגוטין". יש בשאלה זו להוסיף עוד כמה נקודות, אך דומני שכתבתי מה שיש בו די לבטל את הקושיא מעיקרה.

בענין הקושיא השניה, באופן פציעת החילזון שעושים היום, שחותכים חתיכה קטנה מגוף החילזון, שבה "לכל הדעות הוי מלאכה מהתורה", ובגמרא מבואר שאין בפציעה מלאכה כלל. באמת, אין זה מוסכם על הכל, שתלישת חתיכת בשר מן החי יש בזה מלאכה. בחידושי הרמב"ן והריטב"א בתחילת פרק שמונה שרצים מבואר, שאיסור מילה בשבת אינו בגזיזת העורלה, אלא בהוצאת הדם.

ויש להזכיר כאן את הקושיא המפורסמת של מהר"ם בנעט (מגן אבות ד"ה השוחטו) על דעת הרמב"ם דחובל חייב משום דש – מדוע על מילה בשבת חייבים משום חובל, הרי אין בדם שיעור גרוגרת. ונאמרו בזה תירוצים שונים באחרונים. אך מעצם הקושיא נראה בבירור, שאיסור מילה בשבת אינו משום גזיזת העורלה, אלא משום הוצאת הדם. אכן הבית יצחק (או"ח סי' לו) מתרץ שבמילה חייבים משום כריתת חלק מהגוף.

ויש להביא כאן את תשובת האבני נזר (או"ח סי' קלא אות כה): "ואשר הקשה על הרמב"ם 'דלדל עובר שבמעו הבהמה חייב משום נטילת נשמה', הלא להרמב"ם אין חיוב נטילת נשמה עד שיהרוג הבעל חי לגמרי ועובר ירך אמו כאחד מאבריה. לא ידעתי אנה ראה ברמב"ם שחותך אבר מן החי פטור, הלא אבר מן החי מטמא כמו מת שלם, והרי ידוע ענין טומאת מת משום סילוק נשמה. הרי שגם באבר יש נטילת נשמה מאותו אבר. ובדם הוצרך רמב"ם לומר משום מפרק, שדם מן החי טהור, שמע מינה שאין בו נטילת נשמה, וכל שכן עובר שמטמא כמת שלם אפילו אין בו כזית והוי נטילת נשמה גמור".

ונראה להביא ראיה כדעת השואל מלשון הרמב"ם בדין "פסיק רישא ולא ימות" – "עשה מעשה ונעשת בגללו מלאכה שודאי תעשה בשביל אותו מעשה אע"פ שלא נתכוין לה חייב... כיצד? הרי שצריך לראש עוף לשחק בו לקטן וחתך ראשו בשבת אע"פ שאין סוף מגמתו להריגת העוף בלבד חייב, שהדבר ידוע שאי אפשר שיחתוך

ראש החי ויחיה אלא המות בא בשבילי". הרי שפסיקת הראש עצמה אין בה משום מלאכה. ואם אבר חשוב כמו הראש אין בתלישתו משום נטילת נשמה (אילו הבהמה היתה נשאת בחיים) כ"ש שאר אברים, ואין מה לדבר על תלישת בשר ועור בעלמא. ודלדול עובר שאני, כי אע"פ שעובר ירך אמו, והוא כאחד מאבריה, הוא בריה שלמה, ורק גידולו תלוי באמו, ובעקירתו ממקום גידולו נוטלים את נשמתו ממנו, והיא גופא מה שחידשה הגמרא, שחייבים אף על כגון דא בשבת.

וגם אם נקבל את הבנתו של אבני נזר בדעת הרמב"ם, שגם באבר יש נטילת נשמה מאותו אבר (ולדעת הרמב"ן בפרק שמונה שרצים הוא ודאי כך), אין בחתיכת בשר פחותה מכזית, שאינה מטמאה, משום נטילת נשמה, לפי הטעם שהוא נתן. ויש לצרף לזה גם את דעת הרמב"ם בחיתוך יבלת מגופו, שאין בו מלאכה דאורייתא (הל' שבת פ"ט ה"ח).

ויש להוסיף שני טעמים נוספים, מדוע אין בתלישת חתיכה מהחילזון משום נטילת נשמה. האחד, הוא מה הביא הריטב"א בשבת ע"ה ע"ב בד"ה מתעסק בשם רבותיו לתרץ: "דשאני חלזון שאינו בעל איברים אלא גוף אטום כחלזונות שבאשפה, ובכי הא ליכא נטילת נשמה אלא כשנוטל כל נשמתו לגמרי". ואף שהריטב"א עצמו לא דיבר אלא בהוצאת דם, אותה סברה שייכת גם בתלישת חתיכת בשר. (למרות שלחלזונות ישנם איברים קטנים, יש לומר שמכיון שקטנים הם ואינם ניכרים נחשב הכל לגוף אחד אטום.) השני, הוא מה שמובא בשיטה מקובצת לכתובות ה' ע"ב בשם ר"י, שאם טעם איסור חבורה הוא משום הכחשה, מובן מדוע אין בהוצאת דם מחלזון משום נוטל נשמה, "שאינו צריך להכשתו". ה"ה לענין תלישת חתיכת בשר או אפילו בתלישת אבר, אם אין צורך בחתיכה או באבר עצמם אלא בדם, כמו בנידון דידן, אין בזה חיוב נטילת נשמה.

ואם ננקוט כדעת השיטה מקובצת, שיש במילה איסור גוזז, הרי טעם מיוחד יש במילה – שמצוה על היהודי להיות מהול, וזה כהסרת ציפורניים או גזיזת שערות, כמבואר באחרונים (מנחת חינוך מוסך השבת מלאכת גוזז אות ה, דבר אברהם סי' כג, אבני נזר או"ח סי' קלא), מה שא"כ בתלישת בשר מן החילזון. חשוב גם לזכור, שלרבי יוחנן בבבלי ולכו"ע בירושלמי, אכן יש בפציעת חילזון משום נטילת נשמה.

למעשה, מה שתולשים היום חתיכה מבשר החילזון, אין בזה צורך כלל להוצאת הדם, ואין עושים את זה אלא לרווחא דמילתא להיפטר מיתר החילזון. והיה אפשר בהחלט לפצעו ולהשאירו כולו, והדם היה זב מעצמו, ואדרבה יש האומרים שדרך זאת היא היותר מועילה למלאכת הצביעה. א"כ כל מה שאמרנו למעלה אין בו צורך ואין כלל שאלה על "חתיכת קצת מן החי".

בענין הטענה, שמה שהצבע טוב ומועיל גם שעה שעתיים אחר המיתה, שזה סותר את דברי הגמרא בשבת ע"ה ע"א. אדרבה זה תואם לגמרי לדברי הגמרא שם: "אמר רבי יוחנן כשפצעו מת", מכאן שאפשר לפצוע חילזון מת ועדיין לקבל צבע טוב ומועיל.

ומה שהעיר מדברי רבי אברהם בן הרמב"ם בתשובה, שהכלל "אין דישה אלא בגידולי קרקע" הוא רק באב ולא בתולדה, ונטילת ריר מהחילזון הוא תולדה. הנה דברי רבי אברהם כשלעצמם צ"ע, כי לא ראינו בדבריו גדר והסבר, מדוע פציעת חילזון שייכת דווקא לאב ולא לתולדה. ואין להקשות מדברים שטעונים הסבר כשלעצמם. יש עמי אריכות דברים בענין זה, אך אין זה מקומו.

ומה שכתב שלדעת הרמב"ם, אם עושים חוט א' מתוך ד' כולו תכלת, יש "בזה בל תוסיף", כי פתיל א' אמר רחמנא ולא ב'. לדעתי אין בכך משום "בל תוסיף", כי הפתיל המוזכר בפסוק הוא דווקא החוט הכורך, לדעת הרמב"ם, כמבואר בתשובתו לחכמי לוניל וסי' רפו הוצ' בלאו). וא"כ חציו השני של החוט הצבוע, שאינו משמש לכריכה, אינו נקרא "פתיל" ואין כאן ב' פתילים כלל.

הראיה מדברי הר"ן בענין חיוב נטילת לולב בין השמשות של יום השביעי דסוכות, דאיכא חיוב לעשות מעשה שהוא ספק מצוה – זוהי ראייתו של האדמו"ר מראדזין זצוק"ל בכבודו ובעצמו, בספרו עין התכלת אות מא.

ומה שכתב לחלק בין ספק חיוב לוודאי חיוב, יש לפלפל בזה טובא. אך, משום אהבת הקיצור, אביא כאן דוגמה פשוטה, המראה שגם בוודאי חיוב וספק מצוה אמרינן ספק דאורייתא לחומרא – מי שיש לו תפילין ספק כשרות חייב להניחן בלא ברכה, כמו שפשוט בפוסקים (למשל: במשנה ברורה סי' לט ס"ק כו). וזה ממש כבנידון דידן, שיש חיוב וודאי מצד הזמן המחויב, ויש ספק בחפצא, אם ניתן לקיים בו מצוה או לא.

הדעה, שחילזון ה"מורקס" הוא חילזון התכלת, אינה מסקנתם של המדענים בלבד, אלא גם דעתם של שורה ארוכה של גדולי הראשונים והפוסקים, שבוודאי אין להתעלם מדעתם – הראבי"ה לברכות סי' כה, הרמב"ן בפירושו לשמות כח ב, הרב אברהם הרופא פורטליוני בשלטי גבורים פ' עט, הרב בנימין מוספיא במוסף הערוך בערך פרפורה, החוות יאיר במקור חיים ח"א עמ' צט, הרב יעקב עמדין במטפחת הספרים בפרק ד'. וגם המתבונן בדברי חז"ל עצמם בספרי לזאת הברכה, יראה בבירור שהם זיהו את התכלת עם תעשית הצביעה, שהתנהלה באותם הימים בנחלתו של זבולון, המתוארת היטב בדברי ימי קדם.

מי שבכל זאת ליבו נוקפו, שמא אין זו התכלת האמיתית, וגם חושש הוא לחומרא – שתהיה הציצית ממין כנף גם בגוון, למרות שגמרא מפורשת סותרת את זה, ועיקר ההלכה מכשירה את זה, יש לו עצה פשוטה לצאת ידי כולם – להטיל בכל כנף שתי ציציות, אחת לבנה ואחת בעלת פתיל תכלת, ולהתנות, שאם ציצית התכלת היא הכשרה, אזי הלבנה היא בתורת קישוט, ואם לא, אזי להיפך, כמבואר בדברי מהר"י אבוהב המובאים בב"י או"ח סוף סי' יב.

אין לי כל ספק, שכל מי שמתאמץ בקיום מצוה דאורייתא, השקולה כנגד כל המצוות, לא זו בלבד, שאין במעשיו, ח"ו, משמץ שימצה של אחיזה כל שהיא של הסט"א, כנרמז במכתב, הס מלהזכיר, אלא זוכה הוא לאור הגנוז, שאין מלאך ובריה יכולים לשער.

בכבוד רב,
אליהו טבגר